

УДК: 94(477) "19": 316.334.3

Громадсько-політична діяльність О.С.Йолтуховського періоду Першої світової війни

Висвітлюється роль відомого українського політика і громадського діяча О.Ф.Скорописа-Йолтуховського в формуванні національної свідомості українського суспільства початку ХХ століття. Аналізується ідеологічно-просвітницьке наповнення громадянської місії О.С.Йолтуховського в період Першої світової війни як дійового засобу інформування європейської громадськості про українське питання та обстоювання прав українців перед урядами Центральних держав. Обґрунтовується значення просвітницької роботи діячів СВУ в середовищі полонених українців зі складу російської армії у Німеччині та Австро-Угорщині як потужного чинника світоглядної еволюції багатьох українців до усвідомленої політичної мети – визволення України з-під російського панування.

Ключові слова: український визвольний рух, просвітницька робота в середовищі українських полонених, інформування європейської громадськості, становлення національної свідомості, громадсько-політична діяльність О.Ф. Скорописа-Йолтуховського.

We highlight the role of the famous Ukrainian politician and public figure O.F. Skoropys-Yoltukhovskiy in the formation of national consciousness of Ukrainian society in the early twentieth century. Analyzes the ideological and educational content Civilian Mission of O.F.Skoropys-Yoltukhovskiy during the First World War as an effective means of informing the European public about the Ukrainian question and defend the rights of Ukrainians to the governments of the Central Powers. Substantiates the value of education among the prisoners of Ukrainians from the Russian army in Germany and Austria-Hungary as a powerful factor of ideological evolution towards a conscious political goal - the liberation of Ukraine from Russian domination.

Key words: ukrainian liberation movement, educational work among the Ukrainian prisoners, informing the European public, the development of national consciousness, political activity of O.F.Skoropys-Yoltukhovskiy.

Вивчення історії боротьби українського народу за власну незалежну державу обумовлює зростання цінності біографічних досліджень, в яких відтворюється діяльність визначних діячів національного відродження і об'єктивно висвітлюється громадсько-політична діяльність безпосередніх учасників визвольних змагань в Україні початку ХХ століття. Одним із наріжних моментів становлення української політичної нації сьогоденні дослідники цілком слушно вважають період Першої світової війни, що призвела до розпаду світових імперій, давши тим самим поштовх широкому українському визвольному руху початку ХХ століття. Дослідження багатьох аспектів громадської діяльності О. Скорописа-Йолтуховського періоду Першої світової війни створює додаткові можливості для глибшого розуміння специфіки національно-визвольного руху в Україні першої половини ХХ ст., оскільки він належав до того кола

діячів, які добре розуміли, що саме «...Перша світова війна прискорила процес трансформації «із селян у націю». Їх мобілізували в імперські армії, які були поліетнічними за своїм складом. Армії «їхніх» імперій завоювали чужі території з населенням, яке розмовляло тією ж мовою, співало ті ж пісні, мало такі ж традиції й звичаї, що й вони самі (як це було у разі, скажімо, завоювання російською армією, в якій служило багато українців-наддніпрянців, австрійської Галичини)» [4].

Глибоке розуміння багатьох обставин і умов імперіалістичної війни як потенційно потужної спрчини становлення національної свідомості вчорашніх українських селян концентрувало увагу чільників українських політичних рухів як на пропагандистській роботі серед військовиків, так і на справі інформування європейської громадськості про українське питання та обстоюванні прав українців перед урядами

Центральних держав. Тому особливо плідною і значимою в багатьох політичних контекстах тогочасних реалій вбачається сьогодні робота, проведена в таборах полонених українців зі складу російської армії у Німеччині та Австро-Угорщині одним із відомих українських громадсько-політичних діячів – Олександра Філаретовича Скорописа-Йолтуховського.

Перші факти про діяльність О. Скорописа-Йолтуховського у таборах полонених українців містяться в працях його колег з числа керівництва СВУ – В. Дорошенка [5] і А. Жука [7], які були опубліковані ще під час Першої світової війни. Відомий український громадський діяч – Ю. Липа також коротко охарактеризував участь О. Скорописа-Йолтуховського у культурно-освітній роботі СВУ в таборах полонених [9]. Стисла інформація про національно-організаційну діяльність О. Скорописа-Йолтуховського міститься в монографії О. Терлецького, якого у свій час СВУ делегував для проведення просвітницької роботи до табору Раштат. О. Скоропис-Йолтуховський брав діяльну участь в організації культурно-освітньої та національно-патріотичної праці в цьому таборі, тому його ім'я нерідко фігурує в протоколах, звідомленнях, кореспонденції різних товариств та організацій української громади табору Раштат [15].

Контroversійність тогочасних і сьогоденних оцінок багатьох дослідників щодо наслідків цієї діяльності спонукає нас до зваженості. Тому нам видається особливо важливим і доречним у нашій роботі розкрити ідеологічно-просвітницьке змістовне наповнення тривалої гуманітарної місії О.С. Йолтуховського у співставленні фактологічних даних, взятих з історіографічних джерел та матеріалів тогочасної вітчизняної і зарубіжної публіцистики.

З початком Першої світової війни О. Скоропис-Йолтуховський, будь-що прагне потрапити до Німеччини або Австро-Угорщини, вважаючи, що саме ці держави найбільше впливатимуть на подальше національно-державне самовизначення України. В якості одного з провідних функціонерів Союзу визволення України – безпартійної політичної організації, яка піднесла гасло державної самостійності України, та представника анти-самодержавницької української громадської еліти в Австро-Угорщині і Німеччині,

О. Скоропису-Йолтуховському вдалося домогтися зосередження полонених української національності в окремих таборах та розпочати серед них широку культурно-просвітню та національно-виховну роботу, головною метою якої була підготовка національно свідомих кадрів для майбутньої незалежної України.

Восени 1914 р., О. Скоропис-Йолтуховський вжив багато заходів для того, щоб заручитися політичною підтримкою Австро-Угорщиною українських самостійницьких прагнень. В одному з меморандумів проводу Союзу до МЗС Австро-Угорщини щодо наполягань на перенесенні керівного осередку СВУ поза межі австрійської монархії зазначалося, що цей крок мав би “фатальні наслідки для українських симпатій в малосвідомих українських верствах до Австрії, яка досі толерувала український рух, признавала нашу національну самостійність” [1]. Нерішучі кроки австрійської влади переконали О. Скорописа-Йолтуховського у тому, що надії української політичної еміграції спертися на Центральні держави в боротьбі за самостійну українську державу в 1914 р. не мали достатньо вагомого ґрунту. Збагнувши це, він змушений був констатувати – “більшість представників, як Німеччини, так і Австрії уважали тоді нашу справу абсолютно несерйозною утопією; деякі з них, які черпали свої відомості з московських і польських джерел, представляли нас просто політичними авантюристами. Звідси бажання офіціальних німецьких та австрійських кругів використати нас за гроші для звичайної шпигівської чи бунтівничої праці в заплілі московської армії. Прийняти нас, російських Українців, старих ворогів єдиної царської Росії, які вступили в рішачий момент на боротьбу з одвічним ворогом нашої самостійности поруч з центральними державами, тимчасово ворожими Росії, як своїх рівновартих союзників, – вони не могли, бо у них не було віри в саме існування нашого народу” [14, с. 201]. На думку О. Скорописа-Йолтуховського, Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини, внаслідок відсутності в ньому дійсних знавців української справи, було не в змозі “піднятися до високого дійсно історичного погляду на будучину Сходу, а в будучині тій розглянути ясним оком великого політика майбутню роллю України” [14, с. 214].

О. Скоропис-Йолтуховський брав найактивнішу участь у виокремленні українців з маси полонених інших національностей, та докладав значних зусиль для створення табору полонених українців у Австро-Угорщині в Фрайштадті. Вже у жовтні 1914 р., він та інші чільні діячі СВУ отримали згоду Військового міністерства імперії на проведення роботи національно-політичного змісту в середовищі полонених української національності, що мала на цьому етапі своєю головною метою пошук свідомих українців у таборах [8]. У квітні 1915 р., офіційний Відень повідомив О. Скорописа-Йолтуховського про розрвання його стосунків з СВУ, але при цьому в низці принципових питань висловив свою готовність й надалі йти на зустріч Союзу. Зрозуміло, що у вказаних обставинах важливу роль відіграла персональна ініціативність О. Скорописа-Йолтуховського. Його звіт на зборах ЗУР про діяльність СВУ в таборах полонених свідчить про значні успіхи в справі національного освідомлення полонених. Олександр Філаретовичу вдалось переконати присутніх, що діяльність СВУ у таборах мала шідні наслідки та має бути продовжена з використанням будь-якої нагоди для привернення уваги європейських політиків до проблем полонених українців. Так, зокрема, 15 грудня 1915 р., О. Скоропис-Йолтуховський разом з делегацією ЗУР відвідав у Будапешті угорського прем'єр-міністра С. Тіссі та представив йому українські політичні вимоги. Під час подальших переговорів, діячами СВУ було наголошено на необхідності поліпшення ведення пропагандистської роботи в таборах Угорщини, а також видання українського періодичного видання [8, с. 271-273].

СВУ і надалі не обмежувався роботою у середовищі полонених, але й намагався допомагати іншим категоріям українців, які через воєнні дії були змушені залишити свої домівки. Попри низку перешкод, О. Скоропис-Йолтуховський проводив значну конструктивну діяльність, залучаючи до цієї структури тих, хто підтримував відродження національної незалежності України і формування самостійницької течії в українському русі. У наступному місяці О. Скоропис-Йолтуховський особисто кілька разів відвідав табір Фрайштадт, де опитав значне число полонених, послуговуючись при цьому спеціально розробленою типовою анкетною [2]. Ним також була розповсюджена і велика кількість пропагандистської

літератури та видань СВУ. Слід відзначити, що початки роботи О. Скорописа-Йолтуховського та інших делегатів Союзу були ускладнені апатією та недовірою з боку полонених, розкладовою роботою чорносотенців, байдужістю комендатури табору. Врешті-решт зусиллями О. Скорописа-Йолтуховського та інших делегатів СВУ ситуація в таборі була змінена на краще, зокрема поліпшені умови побуту полонених та їх харчування; розроблено план з організації культурно-освітньої роботи. Водночас Олександр Філаретович домігся того, що з табору поступово було усунуто тих, які протидіяли українізації таборян, залякуючи полонених українців репресіями з боку царської влади, після їх повернення додому. Невдовзі у таборі за ініціативою О. Скорописа-Йолтуховського засновується "Відділ Союзу визволення України", який своєю політичною метою визначив відокремлення України від Росії. До його складу увійшла нечисельна група свідомих українців (близько 20 осіб), які мали стійкі самостійницькі переконання. З плином часу в таборі активізується культурно-просвітницька робота, і поступово полонені починають цікавитись викладами, що в свою чергу, уможливило організації їх національного освідомлення [2].

Довший час перебуваючи у таборі, О. Скоропис-Йолтуховський брав активну участь у роботі культурно-освітніх та політичних осередків полонених, зокрема, товариства "Просвіта". При ньому діяв "Інститут Народного Віча", слухачі якого готували доповіді, виклади й публічні дискусії на національно-історичні, соціально-економічні та суспільно-політичні теми, огляди міжнародно-політичних й військових подій. У числі інших його референтом був і О. Скоропис-Йолтуховський, який неодноразово виступав перед полоненими на різні теми [6].

Розуміючи, що таборова преса є надзвичайно ефективним засобом у формуванні національної свідомості полонених, О. Скоропис-Йолтуховський та провід СВУ докладали всіх зусиль для налагодження видання у таборах газет. О. Скоропис-Йолтуховський ініціював скликання на початку січня 1915 р., перших організаційних зборів "Видавничого гуртка", на яких було ухвалено розпочати підготовку до видання таборового часопису та обрано редактора майбутньої газети (В. Сімовича). Публікації часопису мали бути зорієнтовані

на національне виховання полонених та підготовку кадрів “для розбудови національного руху після повернення на Батьківщину”. Для цього передбачалося докладно висвітлювати процес культурно-національного відродження українського народу, вміщувати на шпальтах часопису розвідки на історичні, наукові, літературні, українознавчі теми, періодично подавати огляди міжнародних політичних і воєнних подій, друкувати вірші й оповідання, мемуари та вістки з табірної життя. Решта статей мала висвітлювати політичну платформу СВУ, подавати відомості з життя українського активу та сприяти збільшенню його складу.

У жовтні 1915 р., члени Редакційного комітету знову прислухались до думки О. Скорописа-Йолтуховського та ухвалили рішення про заснування нової рубрики “Світові події”, в якій у перекладах мали подаватися новини з іншомовних джерел. Крім того, було ухвалено видавати в доступній формі коротку граматику української мови для самостійного її вивчення. З цього часу члени Видавничої секції обов’язково брали участь у всіх табірних заходах (нарадах, конференціях, рефератах); крім того, було створено спеціальний штат репортерів, які мали систематично відвідувати табірні віча.

О. Скоропис-Йолтуховський високо оцінював значення періодичної преси у національно-виховній роботі українських осередків у Фрайштадті. Зокрема, у його “Звіті з діяльності Союзу визволення України серед полонених української народності” від 4 листопада 1915 р., було відзначено: “Дуже важним средством в масовій роботі є часопись. Служить вона доповненням загальних читань і лекцій. (...) Часопись ведеться в патріотичнім українським дусі з спеціальним увзглядненням політичної і культурної історії українського народу і внутрішніх відносин в Росії. Шириться часопись лише в таборі. Досі вийшло 22 числа, наклад 1600 примірників, об’єм – шість-вісім сторін малого газетного формату”. Стисло подаючи склад редакції і основних її дописувачів, СВУ у своєму “Звіті” далі повідомляв: “Редакційний комітет часописі складається з полонених під керівництвом кількох осіб з учительського тіла. Пишуть до часописі також переважно полонені. Друкується часопись самими полоненими у власній зорганізованій Союзом на місці в таборі друкарні” [3].

О. Скоропис-Йолтуховський велику увагу приділяв спростуванню наклепницьких закидів на адресу СВУ з боку російських газет чорносотенного гатунку. За його наполяганням “Розвага” умістила статтю “Не pomoжеться панове!”, відповівши на звинувачення СВУ з боку російського Генерального штабу в “розкладницькій й шпінській роботі на кошти німців” в українських таборах. Один з кореспондентів газети (І. Павлюк) зазначав, що “робота та провадиться виключно в національному дусі і веде до свідомості й політичного розвитку полонених українців. Та робота конче потрібна для того, щоб виховати з полонених досвідчених громадян, вірних синів України. Утримуються всі організації виключно власними коштами і місячними членськими вкладками, платнею за вступ до театру, передплатою на газету, прибутками від кооперативної чайні, заснованої на кошти самих полонених” [11].

Оцінюючи загальний стан культурно-освітньої та національно-виховної роботи в таборі, у календарі зазначалось, що “живий дух у народі не згас, що наш народ здібний створити щось велике, могутнє, коли б тільки пізнав себе, освідомився. Нас глушили вороги наші, сяли на нашому родючому полі колочий терен та бур’ян, присипляли нас, кували у кайдани, страшеними карами хотіли нас залякати – та на дармо. Ми, Українці, не дали себе на поталу ворогам, не дамо себе й на будуче знищити. Наше національне гасло: “Самостійна Україна”, а засіб для цього тільки боротьба” [12]

Таким чином, завдяки ініціативі О. Скорописа-Йолтуховського, у таборі полонених вояків-українців у Фрайштадті (Австрія), організувався “Відділ “Союзу визволення України”, який своєю політичною метою поставив визволення України з-під російського панування [13].

З часом, у таборі активізувалась культурницька, національно-просвітницька робота, яка обумовила суттєві зміни у свідомості вояків. Доречним буде навести у нашому контексті слова дослідника і публіциста С. Грабовського: «...масова мобілізація українських селян в армію позбавляла їх вибору між традиційним і модерним світом. Вони були змушені йти на війну. Не випадково саме солдати, «люди з рушницями», користувалися найбільшою повагою в українському селі під час революції і забезпечували готовий провід для селянських рухів» [4].

Проаналізована вище організаційно-патріотична діяльність О. Скорописа-Йолтуховського серед полонених вояків-українців у Німеччині (друга половина 1915 – 1917 рр.), дозволяє певною мірою відтворити цілісну картину персональної участі О. Скорописа-Йолтуховського в українізації трьох таборів, в яких утримувались полонені українці зі складу царської армії та розгортання широкої діяльності з формування національної свідомості у таборян, завдяки чому у таборах було виховано значну кількість вчителів та організаторів української справи, тисячі полонених отримали ази грамоти, навчившись читати і писати. Найголовнішим наслідком цієї діяльності, на нашу думку, було те, що налагодження в таборах роботи культурно-освітнього і національно-патріотичного змісту забезпечило національне освідмлення десятків тисяч полонених українців. Діяльність СВУ серед полонених українців у таборах Німеччини, яка спрямовувалася О. Скорописом-Йолтуховським, найрельєфніше виявлялася у трьох основних напрямках: просвіта (влаштування читань, викладів, шкіл, окремих курсів), національне й політичне виховання та організаційна робота, унаслідок чого полонені отримали право безпосередньо керувати своїм внутрішнім життям у таборах. До безпосередніх заслуг О. Скорописа-Йолтуховського слід віднести й те, що у свідомості полонених та їх політичних переконаннях відбулися великі зміни. Якщо з постановям українських таборів орієнтація на Росію була майже загальною й однотайною (при поміркованій опозиції до її імперських порядків), то з розвитком національного життя в таборах серед полонених все більше прихильників збирає ідея автономії України, а з часом у гуртках свідомих українців все частіше підноситься гасло її незалежності.

Подальша українська історія переконливо засвідчує, що втілені ініціативи і спільні зусилля О. Скорописа-Йолтуховського, членів СВУ, співробітників Просвітніх відділів таборів та національно-свідомого активу з числа полонених при всебічному сприянні військових й неурядових установ Центральних держав спричинилися до того, що в неволі за дротами були виховані кадри вільних людей, які після повернення в Україну виявили себе цілком свідомими українцями, небайдужими до долі своєї Батьківщини.

Саме тому сьогодні маємо всі підстави стверджувати, що усі розглянуті вище форми культурницької діяльності в таборах стали важливим засобом впливу на формування національної свідомості і організаційної консолідації полонених-українців, стали прискорювачами справи “пробудження віками приспаної національної свідомості” і тією силою, що змусила тисячі полонених навчитися думати по-українськи та оцінювати світові події з позицій власних національно-політичних інтересів, до вироблення яких значною мірою спричинився своєю особистою позицією у надзвичайно складних обставинах й О. Скоропис-Йолтуховський.

1. ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 14, арк. 34.
2. ЦДІА України в м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 53, арк. 15-19.
3. Бібліотека та архів Канади, Оттава (Library and Archives of Canada, Ottawa), Andry Zhuk Fonds, R2297-0-3-E, Vol. 15, File 14.
4. Грабовський С.. Нація і зброя: український вимір Першої світової війни Газета «День» №172, (2010).
5. Дорошенко В. У відповідь напасникам. Дві статті з приводу ріжних “ревеляцій” про Союз визволення України / В. Дорошенко. – Відень : Вид-во СВУ, 1917. – 30 с.;
6. Дубрівний П. Союз визволення України в 1914 – 1918 рр. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Мюнхен, 1968. – № XV (XVIII). – С. 78.
7. Жук А. Союз визволення України / А. Жук // Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 37 / 38. – С. 1-3; його ж. Союз визволення України / А. Жук // Пам’яткова книжка Союзу визволення України і календар на 1917 рік. – Відень, 1916. – С. 366-384.
8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928 – 1929. – Ч. 1-2. – С. 271-273.
9. Липа Ю. Союз визволення України / Юрій Липа. – Одеса: Народний стяг, 1917. – Ч. 8. – 30 с.
10. Назарук Ю. С. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914 – 1917 рр.) / Ю. С. Назарук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2005. – Вип. 26. – С. 126-132.
11. Павлюк І. Не поможеться панове! // Розвага. – Фрайштадт, 1917. – 7 (20) жовтня. – № 41 (96).
12. Розвага. Ілюстрований календар на р.р. 1916. і 1917. (Пам’ятна книжка полонених українців). – Фрайштадт, 1916. – С. 90.
13. Скоропис-Йолтуховський О. Значенне самостійної України для європейської рівноваги /

О. Скоропис-Йолтуховський. – Відень: Вид-во СВУ, 1916. – 15 с.
 14. Скоропис-Йолтуховський О. “Мої злочини” /О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська

Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2, зб. II / IV. – С. 191-237.

15. Терлецький О. Українці в Німеччині. 1915 – 1918. Т. 1. Історія української громади в Раштаті. – Київ – Ляйпціг, 1919. – 429 с.

Олена Онофрійчук

УДК 1:316.344.42

Інтелектуальна еліта – провідник нації на шляху до суспільства знань

Досліджується проблема формування національної еліти. Підкреслюється особлива місія інтелектуальної еліти в сучасному українському суспільстві та радикальних трансформаціях всіх його найважливіших сфер. Як моральний авторитет соціуму, вона виконує важливі соціальні функції по збереженню нагромадженою нацією і людством інформації, примноженню знань і наукового потенціалу, поширенні вітчизняного досвіду і репрезентації народу в системі світового співтовариства.

Позашкільна освіта та різноманітні інтелектуальні змагання розглядаються у статті як особлива форма ранньої селекції та підготовки майбутніх інтелектуалів, як своєрідні соціальні «фільтри», що мають виконувати селективну функцію й створювати нові канали поповнення інтелектуальної еліти.

Ключові слова: трансформаційне суспільство, національна еліта, культурне середовище, елітарні групи, інтелектуальні змагання, соціальні фільтри.

We study the problem of the formation of the national elite. Emphasizes the special mission of the intellectual elite in contemporary Ukrainian society and the radical transformation of all the most important areas. As the moral authority of society, it performs important social functions to conserve the nation and humanity accumulated information, augmenting knowledge and scientific capacity, distribution of domestic experience and representation of his people in the world community.

Non-formal education and high intellectual competition discussed in the article as a special form of early selection and training of future intellectuals, as a kind of "social filters" to be performed by the selective function and create new channels of replenishment of the intellectual elite.

Key words: transformational society, national elite, cultural space, a group of elite, intellectual competition, social filters.

Осмилення проблем, що постали перед людством на початку нинішнього тисячоліття, показує, що глобальний світоустрій має потребу в радикальній трансформації всіх його сфер. Тільки в цьому випадку сучасна цивілізація може розраховувати на виживання й прогресивний розвиток людини. Реалізація цієї відповідальної місії вимагає якісно нової еліти як на глобальному, так і на національно-державному рівнях. Про це свідчить низка економічних, фінансових, екологічних, геополітичних та інших криз, «розколотість» буквально на всіх рівнях людських співтовариств, існуюча в світі несправедливість, бездумна експлуатація земних надр і природного середовища, екологічна катастрофа, відсутність упевненості навіть не в завтрашньому дні, а в

самих основах земного існування [4, с. 4].

Поняття “еліта” ввійшло в науковий і соціокультурний обіг українського суспільства порівняно недавно, але предметом філософського осмилення виступає достатньо давно. Дуже широко використовується в західній соціології та політичних науках і має декілька значень. Поширеною є своєрідна теорія еліти, згідно з якою, “еліта” є вкрай необхідною складовою соціальної структури будь-якого суспільства. Витоки цієї теорії сягають філософії Платона, Макіавеллі і Карлейля.

На думку Платона, державні функції можуть виконувати тільки обрані — ті, хто отримав особливе виховання і має досвід управління державними справами. Людей, які не володіють належними знаннями, слід усунути від здійснення управлінських